

BÁSNÍK A DOBA (K PÁTÉMU VÝROČÍ ÚMRTÍ FRANTIŠKA HALASE)

Milan Jungmann

Když před pěti lety stanul básník František Halas u řeky zapomené, mohl za převezení nabídnout „obolos skromný“: svůj verš – „ten tepem krve byl však ukován“. Ano, každý verš, který vyšel z jeho tvůrčí dílny, byl tepem krve ukován, na každém ulpělo kus jeho bolavého, a přece statečného srdce. Můžeš na těchto verších sledovat, jak básníkovo srdce bilo, čím se chvělo a co je naplňovalo po více než dvacet let tvůrčího usilování.

Čtenářské veřejnosti je odepřeno spatřit na vlastní oči první básníkův rozběh, mladistvá proletářská poezie Halasova je nám neznáma. Básníka zastihneme teprve ve chvíli, kdy naplňuje svými verši čtvrtletník Pásmo, a ještě spíš až u jeho prvotiny Sépie z roku 1927. V čase, kdy Halas předkládá tuto knížku veřejnosti, bere čtenář zároveň do rukou poetistické verše Nezvalovy, je svědkem „zduchovení“ poezie Horovy a seznamuje se s šumnými hříčkami Seifertovými. Nade vším tím zní sice stále mohutný hlas realistické poezie Neumannovy, ale k němu Halas nepřipojil své zajímavé slovo. Rozmnožil řady oněch básníků, kteří se v té době přestali odvolávat k životu a hovořit k lidovému čtenáři.

Mezi těmito básníky zazněl brzy Halasův zpěv osobitou melodií. Byl to zpěv muže, jenž se cítil vyděděn z lidského štěstí a vykořeněn z jistot prostého člověka: „Vím již víc, než třeba ke štěstí.“ Hle, jak si Halas zatarasil cestu ke štěstí! Jakýsi jed v duši mu nedovolí, aby měl radost z prostých darů života. Co způsobilo takový otrěs v básníkově bytosti a kdy k němu došlo?

Stalo se to tehdy, kdy ideově nevyspělý a velmi citlivý proletářský básník, kterého ještě bolely nezajizvené rány nedávných válečných hrůz, přišel do styku „s přejemnělou a nalomenou kulturou měšťanskou“ (Václavek), která mu vzala prostotu srdce, důvěru v dobré síly člověka a vložila do jeho duše símě pochyb a malověrnosti. Od prvních řádků, které psala jeho ruka, můžeme sledovat krvavě úporný, ale nakonec přece vítězný zápas mezi pochybami o samotném smyslu existence člověka a mezi jistotnou vírou v jeho budoucí štěstí. Jen si přečti verše z básně příznačně nazvané Jistota:

*Prohlížím náhle a již vím
není mi dáno zůstat v tomto ráji
tolik jsem toužil a přece sem nepatřím*

V tomto bolestném výkřiku nemůžeš nezaslechnout hluboké vnitřní drama Halasovo. Celý život prahnul po „ráji jistoty“, po hlubině bezpečnosti, a teprve v pozdních letech směl stanout v řadě s těmi, kteří se bili za zítřek lidského rodu s jistotou a odhodlaností.

Svět, který básníka neustále zraňoval na nejcitlivějších místech, zdál se mu tak bezútěšný, že se ohlížel zpět, až přes hranici svého zrození, že vzýval smrt jako vykupitelku svých muk, že utíkal od člověka do samoty. Tuto zoufalou poezii odvratu od lidské pospolitosti nemůžeme ovšem označit ani u Halase ani u žádného jiného básníka této epochy za pokrokovou básnickou reakci na rozklad měšťácké společnosti. Opak je pravda: toto umění samo patří měšťanské „kultuře“. Z mylných pozic takového umění pak Halas také falešně soudil poezii Wolkerovu a byl za to po zásluze kritizován Neumannem. Proto správně upozornil L. Štoll ve své studii Třicet let bojů za českou socialistickou poezii na to, že nikoli Halas nebo některý jiný básník poznamenaný formalismem, ale Neumann tvoří skutečnou páteř naší poezie v období mezi dvěma válkami. A ten, kdo by se k této úpadkové poezii hlásil, chtěl by oživovat její nálady a napodobovat ji, neprokázal by dobré služby naší literatuře. Bylo mnoho mladých adeptů poezie, kteří z mučivého sváru opravdového tvůrce učinili jen líbivé gesto epigonů. Celý další vývoj našeho poválečného básnictví musil takové počínání odvrhnout jako scestné a poezii dusící formalistické hračkářství.

Vyčerpává se však celá Halasova poezie jen touto poezií úzkosti ze života a zaslíbení smrti? Je tohle celý Halas? Pravda, jeho hluboké vnitřní zranění z mládí ho nadlouho připoutalo k vlastním bolestem a k samotě. Nadlouho – ale ne navždycky. Kdyby byl Halas opravdu z těch, kteří se v samotě a bez lidí cítí dobře, nežhnul by ještě dnes z jeho díla tak horoucí dech lásky k rodné zemi a k těm, kteří ji obývají. Kdyby byl opravdu z těch, kteří žijí jen sobě, nenalézal bys dnes v jeho hořkých slokách tolik lahodnosti, tolik básnické síly a necítil bys ani potřebu brát jeho dílo znovu do ruky, byť to bylo při jakémkoli výročí. A ty dobře víš, že tě stále uchvacuje poezie Torza naděje, Naší paní Boženy Němcové, mnoho básní z Ladění a V řadě. A nejen to. I dříve u něho najdeš básně, které tě nepřestanou provázet životem.

Halas si dobře uvědomuje, že „v oči tmy se příliš zadíval“ a chtěl se tou tmou probít do světla. Ani v době nejhlubší deprese, kdy je nesmírně odtržen od člověka a jeho pozemské lopoty, kdy je mu svět jen „zrcadlem stínů“, nepřestává v jeho díle znít hlas svědomí, jenž mu připomíná, že ho z boje do ústraní vylákala „šalba krásy“. A Halas ví, že musí jednou skoncovat s tím stavem, v němž žije. Ne náhodou je na konci sbírky Tvář báseň s významným názvem *Je čas, kde čteme*:

*Kěž zřítí se již dolů s rachotem
žal zástupů až k hvězdám navršený
a zasype rod smutných k němuž patřil jsem*

Jen vědomí naprosté marnosti všech těch, kdož patří k onomu rodu smutných, mohlo mu vložit do ruky pero k takové výzvě. A na konci sbírky Hořec z roku 1933 se ozve výčitka ještě silněji než v básni Rozcestí: „Ty chudýs mi vyčet / tiché mé slovo.“ Halas slyší ten hlas chudých, z nichž vyšel a kteří mu vyčítají, že jeho slovo nehřmí do svědomí mocných a že nevyzývá k boji proti třídnímu bezpráví. A protože mu právem vyčítají, chce „opustit verše tiché / pro velická dění“. Ještě ostřeji a výrazněji pak zazní tyto tóny v Torzu naděje, kde básník už nechce, aby jeho verš zněl bolestí a žalem soukromým, ale aby pochodoval zbrojným krokem zástupů.

Nad těmito sebekritickými verši Halasovými si uvědomuješ, jak správná byla připomínka B. Václavka v studii Svár básníka a díla, když napsal: „Chceme-li postihnout Halasův vývoj, nesmíme se omezit jen na Halasovy knížky. Neboť před nimi prošel Halas obdobím proletářské poezie, veřejnosti utajeným. V tomto úplném ztotožnění s procesem proletářského osvobozovacího boje jest jeho východisko; na to nesmíme zapomínati.“ A Halas naštěstí nikdy definitivně nezpřetrhal svazky s tímto svým krásným východiskem. A tak v roce 1934, v době, kdy vznikají i Staré ženy, dovede napsat báseň Dělnice, kterou zakončuje verši obračejícími se k dělnici:

*Taková jako vy jste
byla moje maminka
Dřela v Kemce a u Löw-Beera
na prvního května zpívala
„Pryč s tyrany“
a neplakala když zavřeli tátu
To ostatní jsem vídával
a proto vás mám tak rád
třeba to často neříkám
To víte národ dělníků si na to nepotrpí
ale někdy to přijde a člověk zakřičí
jen proto abyste si nemyslely
že jste samy
tak samy jako se vám zdá
a abyste uvěřily
že to přece jen jednou bude jiné*

Je třeba vysvětlovat tuto závěrečnou pasáž? Nemluví sama za sebe dosti přesvědčivě? Kdo čte pozorně, nemůže nezaslechnout čistý a silný akord lásky k pracujícím a víry v jejich osvobozovací boj, akord, z něhož zanedlouho mohl pak básník rozvinout bojové písně inspirované zápasem španělského lidu proti fašismu a později i celou skladbu Torza naděje. Hlubokou změnu, která se připravovala tiše v nitru básnickovy bytosti kolem poloviny třicátých let, citlivě vytušil už Julius Fučík, když v stati Příběh Roberta Davida z roku 1936 upozornil na to, „jak stále přesněji se vyjadřuje František Halas“, máje tu na mysli jeho básnické vyjádření současné sociální skutečnosti. Zatímco měšťáckou kritiku uchvacují nihilistické a formalistické básně, jako je Nikde, Fučík si zřejmě všímá básní Verše, Vídeň 1934, Chudému aj. ze sbírky Dokořán. I na nich můžeme ovšem kritizovat zbytky nerealistického zpodobení skutečnosti, ale ve vývoji autorově měly velký význam. Ano, připravovala se proměna básnickovy bytosti, podivuhodná, a přece zákonitá. Básník Halasova ustrojení musil nakonec prozírat, neboť přišla chvíle, kdy zůstat do sebe schoulen znamenalo zradit poslání básníka, a víc: zradit svůj lid. A tato doba Halase přímo nezadržitelně vtahuje do svého víru, přiměje ho k statečnému napřimení a staví ho do předních řad pokrokové, bojující kultury. Halas se zúčastní zájezdu kulturních pracovníků do Španělska, trýzněného občanskou válkou, a otiskuje verše vybízející k boji proti fašistickému útočníkovi.

Objevují se v mnoha sborníčcích a vycházejí i v Tvorbě, kde také básník zaútočil ostrou satirou Probuzené svědomí delegáta do Španělska proti domácí zpátečnické sebrance, pomlouvající nejen vyslance našeho lidu do španělské země, ale i spravedlivý zápas demokracie s fašismem. Verše, jež poslal Halas roku 1936 do trpícího krásného Španělska

*Miřte miřte dobře
s usmrcující láskou
miřte miřte dobře*

vrátily se ozvěnou o několik let později nazpět k nám, když cizáci rvali kus po kuse z krásného těla naší země. Tato výzva zní i v Torzu naděje, až po okraj naplněného hněvem našeho lidu k zradivším západním „spojencům“, ale stejně tak plného odhodlání bránit i za cenu života zem zděděnou od předků. Právem bylo řečeno, že za slovy této sbírky slyšeli tehdy čtenáři husitský chorál s připomínkou: Nepřítel se nelekejte, na množství nehleďte! Ten, jenž tak dlouho hledal pevninu pro svou víru, postavil se nyní pevně a s důvěrou hleděl do budoucna, neboť byl opřen o svůj lid. A třebas ani potom nebyla Halasova cesta lehká a přímá, ni-

kdy už nestál „stranou světa“. Jeho poezie se od této chvíle už natrvalo sytí společensky závažnou tematikou a je jen přirozené, že také hledá realistický výraz. Možno říci, že František Halas začal od těchto chvil teprve plně žít jako skutečný básník, neboť vešel do vědomí lidu a vyslovoval jeho bolesti, jeho nenávisti a lásky.

Od roku 1938 není význačnější události v životě našeho národa, aby na ni Halas básnicky nereagoval. Žije jako občan své země, chvěje se o její budoucnost v letech války a tasí na její obranu ostré básnické slovo v řadě básní uveřejněných v ilegálním Rudém právu. Báseň 1. máj 1942 vyzývala:

*Už slyšíš, slyšíš hřmít už naši chvíli,
dále už nekroť strádaný hněv svůj,
dost dlouho za tebe se na východě strílí,
teď pal i ty! K útoku nastupuj!*

V tvorbě veřejně publikované okouzloval Halas svými dětskými verši a v nebojácné, bojovné protiokupační písni Naše paní Božena Němcová vypíval chválu všeho krásného, čistého, moudrého a statečného, co vyrostlo z hlubin našeho lidu v postavě Boženy Němcové. Verše této útlé knihy šly s námi v nejtemnějších dnech okupačních hrůz. Není pochyb: Halas splnil čestně své poslání, když doba žádala celých mužů. A po vítězství v roce 1945 stanul proto už opravdu „V řadě“; v této sbírce veršů z desetiletí 1938-48 není jediná báseň tak říkajíc „soukromá“, pro všechny čerpal básník téma ze života svého lidu, třeba ani teď je nedokázal vždycky stejně plně realisticky ztvárnit. Bylo to způsobeno i tím, že Halas svůj vnitřní boj dosud nedobojoval, že na cestě novou dobou ho stále ještě tížilo staré umění staré společnosti. Ale věděl, že

*Nastal čas
jako by svět teprve vznikal
Rozhodčí čas*

a postavil se bez smlouvání na stranu života, na stranu lidu. Jak by se byl asi podivil bolestínský, před lidmi ukrytý básník Sépie, kdyby byl tušil, že jednoho dne se rozběhne se svou písni Vyhrňme si rukávy mezi miliony budovatelů nového světa a vysloví jejich radost z osvobozené práce! A na tom si změříš délku a strmost cesty, již Halas ušel.

Žel, že v tomto čase, kdy se po únoru v našem životě tak rozjasnilo a kdy by byl mohl definitivně překonat ideové zmatky, jež se i v po-

sledním tvůrčím období u něho vracely, kdy by byl mohl teprve naplno a svobodně rozvinout svou tvorbu, musil František Halas odejít. Na jeho básnickém odkazu se znovu přesvědčujeme, že talent může rozkvést a vydat nejkrásnější plody jen tehdy, nebojí-li se umělec vkročit do bystřiny života, odpovídá-li tvorbou na požadavky své doby. Tam, kde to Halas učinil, tam byl opravdu velkým a silným básníkem. Není proto třeba se vracet k poezii jeho ideových i tvůrčích krizí. Ale navzdory si v srdcích ponese jeho verše, v nichž vyslovil s velkou horoucností lásku k své zemi a k svému lidu, v nichž vyslovil jedinečně čistým básnickým obrazem „jeho osud, jeho utrpení, jeho boj a posléze jeho radostné budování nového svobodného života“, jak to napsal soudruh Klement Gottwald při básnickově skonu.

(1954)

JEŠTĚ K TŘICETI LETŮM

Ludvík Kundera

O knize Ladislava Štolla Třicet let bojů za českou socialistickou poezii jsme slyšeli v uplynulých letech tolik oslavných superlativů, tolikrát byla bezmyšlenkovitě „jednomyslně“ přijímána a horlivě parafrázována, že snad tolik chvály volá pro vyvážení po troše pepře.

Myslím, že Štollova kniha má své oprávnění – jako polemický spis ovšem, se vši jednostranností temperamentní polemiky. O takové naostřené polemické hlasy není v dějinách české literatury nouze; přes všechny bitevní tým a hřmot nakonec pomáhaly pročišťovat ovzduší, rozptylovaly mlhu kolem některých velikých zjevů. Vzpomeňme bojů o Máchu, Háلكa, Machara, Vrchlického. Má-li však zaujatý polemický projev být opravdu východiskem k plodnému polemickému boji, v němž se střetávají a vyhraňují názory, musí tu být možnost hned na něj odpovídat. Je proto jen zdravé postavit i proti této zbytečně kanonizované knize polemický protinávod.